

Bazyli SIEGIEŃ

Białystok

O POCHODZENIU NAZW OWADÓW W BIAŁORUSKO-UKRAIŃSKICH GWARACH PRZEJŚCIOWYCH NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE

Ujęcie etymologiczne leksyki gwarowej Białostoczczyzny to stosunkowo nowy problem badawczy. Słownictwo omawianego obszaru jest niezwykle interesującym i cennym materiałem do dociekań naukowych. Pochodzące z tzw. strefy bezpośredniego kontaktu utworzonej w wyniku wzajemnych wpływów dialektów wschodnio- i zachodniosłowiańskich, będące źródłem różnorodnych procesów innowacyjnych, a także ze względu na peryferyczny charakter zachowujące zjawiska archaiczne, przedstawia nieocenioną wartość dla etymologii białoruskiej i słowiańskiej¹. Wyniki gwarowych badań etymologicznych mogą posłużyć do poszerzania słowników etymologicznych konkretnego języka o dane dialektalne w postaci osobnych analizowanych jednostek leksykalnych bądź materiału ilustracyjnego dla etymologizacji danego języka².

Przedmiotem badań w niniejszym artykule jest słownictwo gwarowe z zakresu nazw owadów. Podstawę analizy stanowi materiał językowy w przeważającej mierze zebrany bezpośrednio w terenie oraz w nieznacznym stopniu wyekscerpowany z *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*³. Terytorialnie obszar eksploracji został ograniczony do pasa białorusko-ukraińskich gwar przejściowych na Białostoczczyźnie. Zgromadzoną leksykę entomologiczną (47 jednostek wyrazowych) poddano analizie etymologicznej, charakteryzując pochodzenie poszczególnych nazw na tle języków słowiańskich.

---

¹ Zwraca na to uwagę H. Sychun w swym artykule: *Лексіка Беларускага ў арэальна-этымалагічным асветленні*, [w:] *Язык і культура бiałoruska w kontakcie z sąsiadami*, Warszawa 2001, s. 47-53.

² Zob.: Ю.В. Откупщиков, *Дialeктны́й ма́тэрыял і е́тымалогія*, [w:] *Э́тымалогія* 1984, Москва 1986, с. 192.

³ Są to jedynie nominacje gwarowe *turkucia podjadka*, *pluskwy* i *gza bydłęcego*. Zob.: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. V, Leksyka 1, Warszawa 1995, mapy 39, 46, 59.

Badanie pochodzenia jednostek leksykalnych oparto w większości przypadków na istniejących już poglądach etymologicznych. Jedynie przy kilku nazwach, głównie stanowiących gwarowe innowacje leksykalne, przedstawiona analiza jest wynikiem własnych poszukiwań etymologicznych autora.

b'edr^lonka 'biedronka siedmiokropka, *Coccinella septempunctata*; biedronka dwukropka, *Adalia bipunctata*'

Nazwa o niejednoznacznej etymologii. Najczęściej jej pochodzenie wiąże się z prasłow. przymiotnikiem **bedrǝ* 'mający plamy na biodrach' > 'plamisty, cętkowany, pstrokaty, łaciaty' wywodzącym się od **bedro* 'biodro'. Dowodem na to ma być charakterystyczny wygląd biedronki sugerujący związek z pol. dial. *biedrona*, *biedruna*, *biedrula* 'nazwa krowy łaciatej', *biedroń*, *biedrun* 'wół łaciaty lub cętkowany', *bierawa* 'krowa łaciatą, mająca plamy w okolicy bioder, grzbietu czy brzucha', ukr. dial. *коза бєдра*, *бєдрана* 'z białą pręgą w poprzek (o krowie)'⁴. Inna wersja wskazuje na pochodzenie od prasłow. **vedro* 'pogoda', a za podstawową formę uznaje się st.-pol. *wiodrunka* '*Ornithogalum umbellatum*' utworzone od *wiodro* 'sucha słoneczna pogoda, upał' z prasłow. **vedro* 'pogoda'⁵. Świadczyć o tym mają także północnosłowiańskie nazwy biedronki kojarzące się ze słońcem: d.-łuż. dial. *śłyńcko*, g.-łuż. *boże stónčko*, czes. *sluněčko*, ukr. *сонечко*⁶. W literaturze naukowej bytuje również pogląd, na podstawie którego czeskie nazwy tego owada zostały utworzone od wyrazu *beran* 'baran', por. czes. *beruška*, czes. dial. *bedruňka*, *bedrunka*⁷. Poza polskim i czeskim obszarem językowym pokrewne formy odnajdujemy w ukr. *бєдрук*, *бєздрук*, brus. *бєдрык*. Gwarową postać *b'edr^lonka*, jak również brus. dial. *бєдронка*, należy traktować jako polską pożyczkę z uwagi na obcy językom wschodniosłowiańskim przyrostek *-onka*⁸.

b'oža kor^luōy^lka 'biedronka siedmiokropka, *Coccinella septempunctata*; biedronka dwukropka, *Adalia bipunctata*'

Nazwa powstała w oparciu o wierzenia religijne dawnych Słowian i Germanów, według których biedronka uważana była za 'zwierzętko boże', por. pol. *boża krówka*, słowac. *pánbožková krvavička*, ros. *божья коровка*, brus. *божая*

⁴ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 27.

⁵ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000, s. 47.

⁶ Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 160.

⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, z. 1, Kraków 1983, s. 32; W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 159.

⁸ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1, Мінск 1978, с. 341.

кароўка, bułg. *божа крвавица*, a także niem. *Herrgottkühlein*⁹. Odwołanie do Boga w nazwie owada pojawiło się z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa i ugruntowania go w masach ludowych, zastępując wcześniejsze ‘słońce’¹⁰ (patrz wyżej).

*blɔx*¹ ‘pchła, *Pulex irritans*’

Nazwa ogólnosłowiańska pochodząca od prasłow. **blōcha*. Największe zmiany fonetyczne widoczne w polszczyźnie i językach łużyckich, por. pol. *pchła*, d.-łuż. *pcha*, g.-łuż. *pcha*, *tka* (w wyniku metatezy i upodobnienia pod względem dźwięczności grupy spółgłoskowej: *pcht* < *btch*). W pozostałych językach nastąpiła wokalizacja *ɔ* lub utrzymanie sonantycznego *ɨ*, por. czes. *blecha*, st.-czes. *blcha*, słowac. *blcha*, ros. *блоха*, ukr. *блоха*, *блуха*, brus. *блуха*, *блаха*, słoweń. *bólha*, serb.-chorw. *бѷха*, bułg. *бѡлаха*, maced. *болва*¹¹. Pokrewieństwo z litew. *blusa*, ąt. *blusa*, afg. *vraža*, st.-iran. **brušā* ‘pchła’, a także grec. *psýlla*, *psýllēs*, łac. *pūlex* ‘pchła’ wskazuje na i.-e. **bhlusā* ‘pchła’¹². Gw. *blɔx*¹ ilustruje charakterystyczną dla języków wschodniosłowiańskich wokalizację *ɔ* w postaci *o*.

*blɔšč*¹*yc*a ‘pluskwa domowa, *Cimex lectularius*’

Postać z nagłosowym *b-* jest charakterystyczna wyłącznie językom wschodniosłowiańskim, por. ukr. *блоуциця* ‘pluskwa; pchła’, brus. *блаицѣця* ‘pluskwa; pchła’, dial. *блаицѣця* ‘pluskwa’, ros. dial. *блоуциця* ‘pluskwa’. Nazwy ukraińskie i białoruskie świadczą o semantycznym i, w pewnym stopniu etymologicznym, związku z prasłow. **bəlcha* ‘pchła’ (ukr. *блоха*, brus. *блаха*). Dawne **bloščica* miało powstać jako twór sufiksalny od formy deminutywnej **blōšbka* (< **bəlcha*) z przyrostkiem *-ica* w pierwotnym znaczeniu ‘pchła’¹³. Wspomniana spółgłoska *b-* w nagłosie mogła się też pojawić nie z podstawy słowotwórczej **bəlcha*, a jedynie pod jej wpływem, w formie wyjściowej **ploščica* ‘pluskwa’, co, w znacznej mierze, potwierdzałyby: pol. *płoszczyca*, *płoszczka* ‘pluskwa’, czes. *ploštice*, dial. *рѣошчѣка*, słowac. *ploštica*, ros. dial. *пlouциця*, brus. dial. *плаицѣця* ‘ts.’, pochodzące od **plosk-* ‘płaski’¹⁴. Dopuszcza się też pokrewieństwo wschodniosłowiańskiej nazwy tego owada z bałt. **blaska-* ‘płaski’, litew. *blākė* ‘pluskwa’, ąt. *blakts* ‘ts.’¹⁵.

⁹ Tamże, s. 342.

¹⁰ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 160.

¹¹ Tamże, s. 142-143.

¹² *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 1, с. 363; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 420.

¹³ *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 1, с. 358.

¹⁴ A. Ваńkowski, *Etymologiczny słownik...*, т. 2, s. 628.

¹⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I, Санкт-Петербург 1996, с. 177.

bojk ‘trzmiel ziemny, *Bombus terrestris*’

Wyraz pochodzi od prasłow. dial. **bǫkǫ* ‘to, co wydaje niski, przeciągły głos’ i jest rzeczownikiem odczasownikowym utworzonym na gruncie prasłowiańskim od dźwiękonaśladowczego **bǫkati*¹⁶. Nazwa o charakterze zachodniosłowiańskim, por. pol. *bąk* ‘giez; trzmiel; truteń’, kasz. *bǫk* ‘bąk’, d.-łuż. daw. *buk* ‘gat. owada’, czes. dial. *buk, bunk* ‘bąk; giez’, słowac. *búk* ‘ptak *Ardea*’. Z obocznym *u* i często w formacjach sufiksalnych występuje w innych językach słowiańskich: ros. *бука* ‘bąk’ (ptak i owad), *букалка* ‘chrząszcz; robaczek; żuczek’, brus. *бука* ‘robaczek’, serb. *bukawac* ‘bąk (ptak)’, czes. *bukač* ‘bąk’¹⁷, a także serb.-chorw. *бук* ‘miejsce wodospadu, gdzie woda hucząc opada’¹⁸. Gwarowa forma *bojk* wskazuje na zapożyczenie z języka polskiego.

bz’z’iel’ ‘pluskwiak tarczopodobny koloru zielonego, owad Heteroptera’

Wyraz pochodzi od czasownika *bz’d’iel’i* ‘bździeć, puszczać wiatry’ z prasłow. **bǫzděti* ‘pedere’¹⁹, powstał jako nazwa wykonawcy czynności z przyrostkiem *-el* (gw. *-iel*). Pierwotne znaczenie ‘człowiek puszcżający wiatry’ przeniesione na owada ze względu na wydzielany przez niego przykry zapach, odór. W postaci *бздзіль*, a także *бздюль, бздюль, бздзюх* i pokrewnych zanotowany w gwarach środkowej i południowo-wschodniej Białorusi²⁰. Nazwę tą należy odnieść do semantycznych innowacji gwarowych.

bzy(m)kołuxa ‘mucha plujka, *Calliphora vomitoria*; mucha niebieska, *Calliphora vicina*’

Nazwa została utworzona od czasownika dźwiękonaśladowczego *bzy(m)kołat’i* ‘bzyceć, brzęczeć’ i używana jest do określenia muchy plujki, inaczej zwaną muchą niebieską, z uwagi na fakt, że właśnie ten gatunek muchówek wyróżnia się donośnym, często dokuczliwym, bzyczeniem, brzęczeniem. Leksem odnotowano tylko w analizowanym materiale językowym, pod względem semantycznym należy uznać go za innowację gwarową.

¹⁶ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 24.

¹⁷ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 19.

¹⁸ F. Stawski, *Słownik etymologiczny...*, t. I, z. 1, s. 29.

¹⁹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 50.

²⁰ Zob.: *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*, т. I, *Раслінны і жывёльны свет*, Мінск 1993, mapa 361.

xrušč ‘chrabąszcz majowy, *Melolontha melolontha*’

Wyraz pochodzi od prasłow. *chrgstǫ, *chrgšćb (< *chrgst-jb), które jest regularnym, z wokalizmem *-o-*, tworem imiennym od prasłow. czasownika *chręstiti ‘chrzęścić; wydawać, powodować chrzęst, trzaski’²¹. Występuje w językach wschodniosłowiańskich, por. ros. *хруст* ‘chrząszcz, chrabąszcz majowy’, brus. *хрусту* ‘chrabąszcz majowy’, ukr. *хруст* ‘chrząszcz’, st.-rus. *хрууѣ* ‘ts.’, a także w tym samym znaczeniu: czes. *chroust*, słowac. *chrúst*, serb.-chorw. daw. *хруум*, słoweń. *hrōšč*. Niektóre języki słowiańskie kontynuują pokrewną prasłow. nazwę wykonawcy czynności *chręšćb (< *chręst-jb*) utworzoną również tego samego czasownika pochodzenia dźwiękonaśladowczego *chręstiti, por. pol. *chrząszcz*, połab. *chrāst* ‘chrząszcz’, słoweń. *hrēšč* ‘ts.’, ros. *хряу*, ukr. *хряу* ‘ts.’²². Gw. *xrušč* ma niewątpliwie charakter wschodniosłowiański.

červ ‘czerw pszczeli’, pl. **červ’i** ‘larwy muchy i innych owadów’

Jednostka lekсыkalna o zasięgu ogólnosłowiańskim, kontynuująca prasłow. *čřvь ‘robak, larwa owadów’, por. pol. *czerw* ‘larwa owadów; czerw pszczeli’, d.-łuż. *cerw* ‘robak; czerw pszczeli’, g.-łuż. *červ* ‘robak; larwa’, st.-czes. *črv* ‘robak’, czes., słowac. *červ* ‘czerw; robak’, st.-rus. *чрѣѣ*, ros. *чрѣѣ* ‘robak’, ukr. *чрѣ* ‘ts.’ słoweń. *čřv* ‘ts.’, serb.-chorw. *чрѣ* ‘ts.’, bułg. *чрѣѣ* ‘robak; czerw’, maced. *чрѣ* ‘ts.’²³. Wyraz pozostaje w niewątpliwym związku z prasłow. *čřmь ‘robak, czerw’, mającym dokładne odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich: litew. *kirmis*, *kiřmis* ‘robak, czerw’, łot. *cirmis* ‘robak; gąsienica’, st.-ind. *křmis* ‘robak, czerw’, pers. *kirm* ‘robak’ i kontynuującym i.-e. **k^hřmi-* ‘robak, czerw’. Niewyjaśnione jest jednak pochodzenie *-v-*. Przypuszcza się, że może tu chodzić o prastarą i.-e. oboczność przyrostków **-m-* i **-u-*²⁴.

červ’ak ‘robak; dżdżownica; larwa muchy i innych owadów’

Wyraz stanowi wschodniosłowiańską innowację słowotwórczą, por. ros. *чрѣѣак*, ukr. *чрѣѣак*, brus. *чрѣѣак*. Powstał w wyniku sufiksacji (przyrostek *-ak*) od *červ* (patrz wyżej), zachowując w istocie jego pierwotne znaczenie.

²¹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. I, z. 1, s. 85.

²² М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. IV, с. 279, 281; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 70.

²³ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. IV, с. 335-336.

²⁴ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 96.

čm'iel' 'trzmieł ziemny, *Bombus terrestris*'

Wyraz powstał na gruncie prasłowiańskim jako nazwa wykonawcy czynności z przyrostkiem *-elb, *-el'b od podstawy wywodzącej się z i.-e. dźwiękonaśladowczego pierwiastka *kem-, *kom- 'brzęczeć, bzyzczeć'²⁵. Prasłow. *čbmelb, čbmel'b 'trzmieł' dziś spotykamy we wszystkich, poza bułgarskim, językach słowiańskich. W niektórych z nich dokonały się przekształcenia w grupie spółgłosek w nagłosie wyrazu oraz pewne zróżnicowanie morfologiczne w języku czeskim i jego dialektach, por. pol. *trzmieł*, kasz. *čmél*, *přčmél*, *přmél*, d.-łuż. *čmjel*, *tśmél*, g.-łuż. *čmjeta*, czes. *čmel*, *čmelák*, dial. *čmelech*, *čmrláň*, st.-czes. *ščmel*, *štmel*, słowac. *čmel'*, *čmela*, ros. *умель*, ukr. *умиль*, *джміль*, brus. *чмелб*, słoweń. *čmrlj*, *črmelj*, serb.-chorw. *чмел*²⁶. Specyficzną cechą nazwy gwarowej **čm'iel'** jest dyftongiczna postać samogłoski rdzennej.

c'ma 'ćma, motyl nocny, owad *Frenatae*'

Wyraz związany z prasłow. *tōma 'ciemność'. Znaczenie 'motyla nocnego', poprzez przeniesienie określenia ciemności, mroku na owada latającego w ciemności, rozwinęło się jedynie w języku polskim. Z tego powodu nazwę gw. *c'ma* należy uważać za pożyczkę z polszczyzny. Świadczy o tym także nagłosowe miękkie *c'*-, nietypowe dla systemu wokalicznego omawianych gwar, które konsekwentnie bądź zachowują dawne palatalne *t'* w formie półmiękkiego *t'* (np.: *t'^lixo*, *t'^lięsto*, *b'^lit'i*), bądź w postaci stwardniałego *t* (np.: *t'emno*, *t'ępto*, *nes'ete*).

g'es 'giez bydlęcy, *Hypoderma bovis*'

Nazwa wyłącznie polska, pochodząca od prasłow. dial. *gōzō 'giez, ślepek, bąk', najczęściej interpretowana jako wyraz dźwiękonaśladowczy. Z języka polskiego zapożyczone do ukraińskiego i słowackiego, por. ukr. *zeđz*, *zeđz*, *zeđzъ* 'giez', słowac. dial. *gzeč*, *gzel* 'wiercipięta, człowiek ruchliwy'²⁷. Apofoniczne formy do pol. *giez* (*gōzō) występują w brus. *ziž* (*gyzō) 'mucha, ślepek', *ziж* (*gyžb) 'owad *Oestrus*' i d.-łuż. *gizk* 'ślepek, owad', wszystkie utworzone od podstawy *gyz-²⁸. Wybuchowa spółgłoska *g* i kontynuant dawnego *ō* w postaci samogłoski *e* w formie gwarowej *g'es* wskazuje na jej zapożyczenie z języka polskiego.

²⁵ Tamże, s. 650.

²⁶ Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 145.

²⁷ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 160.

²⁸ *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 3, с. 82, 83.

hn¹ida ‘jajko wszy’

Jednostka leksykalna o zasięgu ogólnosłowiańskim, por. pol. *gnida*, czes. *hnida*, słowac. *hnida*, g.-łuż. *hnida*, d.-łuż. *gnida*, ros. *гнида*, ukr. *гнида*, brus. *gni-da*, serb.-chorw. *гнида*, bułg. *гнида* ‘ts.’. Wywodzi się z prasłow. *gnida, które z i.-e. **g^hnīdā* ‘gnida’, należącego najprawdopodobniej do praindoeuropejskiego pierwiastka **g^hen-* ‘trzeć, rozcierać; coś rozdartego, drobnego, małego, odrobina’. Wskazują na to choćby takie formy jak: litew. *glinda* (< *gninda) ‘gnida’, łot. *gūda* ‘ts.’, st.-isl. *gnit* ‘ts.’²⁹. Według innej wersji wyraz ten pozostaje w związku z prasłow. **gniti*³⁰.

kl¹iěšč ‘kleszcz pospolity, *Ixodes ricinus*’

Nazwa tego pajęczaka ma charakter ogólnosłowiański. Prasłow. *klěščb (< *klěst-jb) jest formacją oznaczającą wykonawcę czynności powstałą od czasownika *klěstiti ‘ściskać, zgniatać, np. kleszczami’ przez dodanie przyrostka *-jb*. Wspomniany czasownik zaś wywodzi się od i.-e. **kleik-* ‘(boleśnie) ściskać, uciskać, zgniatać, szczypać’³¹. Obecnie znany jest w większości języków słowiańskich: połab. *klest*, *kléstak*, d.-łuż., g.-łuż. *klěšč* ‘kleszcz, wesz psia’, pol. *kleszcz*, czes. *klišť*, słowac. *kliěšť*, ros. *клеи*, ukr. *клиу*, brus. *клеуи*, słoweń. *klěšč*, serb.-chorw. *клеум* ‘ts.’³². Wersja gwarowa odzwierciedla dyftongiczną realizację dawnego *ě*.

kom¹ar ‘komar pospolity, *Culex pipiens*’

Kolejna nazwa występująca w całej Słowiańszczyźnie i w tym samym znaczeniu, por. pol. *komar*, czes. *komár*, słowac. *komár*, d.-łuż. daw. *komar*, ros. *комар*, st.-rus. *комарѣ*, ukr. *комаp*, brus. *камар*, słoweń. *komár*, serb.-chorw. *комар*, bułg. *комар*. Wyraz powstał na gruncie prasłowiańskim (*komarō) najprawdopodobniej od i.-e. dźwiękonaśladowczego pierwiastka **kem-*, **kom-* ‘brzęczeć, bzyzczeć’ z pierwotnym znaczeniem ‘(uporczywie) brzęczący owad’³³. Świadczą o tym prapokrewne formy: st.-prus. *camus* ‘trzmiel’, litew. *kamānė* ‘trzmiel’, dial. *kaminė* ‘dzika pszczoła’, łot. *kamane*, *kamene* ‘trzmiel, dzika pszczoła’ i, w dalszej kolejności, śr.-w.-niem. *hummen*, niem. *hummen* ‘brzęczeć’, st.-w.-niem. *humbal* ‘trzmiel’³⁴. W języku prasłowiańskim obok formy *komarō istniała także postać

²⁹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 168.

³⁰ Zob.: М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. I, с. 421; *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 3, с. 98-99.

³¹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 234.

³² Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 148.

³³ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 246.

³⁴ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. II, с. 301.

*komorō (z przyrostkiem *-orō*), reliktoowo zachowana w st.-pol. i st.-łuż. *komor*³⁵, częściej interpretowana jako wtórna, powstała prawdopodobnie w skutek upodobnienia samogłosek³⁶.

kov¹al' 'mrówka rudnica, Formica rufa'

Nazwa tej dużej mrówki leśnej swym zasięgiem obejmuje jedynie białorusko-ukraińskie gwary przejściowe na Białostocczyźnie. Jest to swoista innowacja semantyczna, polegająca na przeniesieniu nazwy z kowala 'człowieka zajmującego się kuciem, obróbką żelaza' na owada. Przyczyny tego procesu pozostają niejasne. Być może chodzi tu o odwołanie się do siły kowala, którą powinien dysponować człowiek zajmujący się tym rzemiosłem. Taką siłę posiada mrówka rudnica. Z racji swej wielkości jest ona dużo silniejsza od swej „kuzynki” hurtnicy pospolitej.

krūōt 'turkuć podjadek, Gryllotalpa gryllotalpa'

Wyraz wywodzi się od prasłow. *krōtō 'kret'. Dalsza etymologia jest niejednoznaczna. Jedna z wersji wskazuje na pokrewieństwo z litew. *kertūs*, *kertūkas*, *kirstūkas* 'ryjówka' i bardziej odległym fonetycznie i morfologicznie litew. *kūrmis* 'kret', wiążąc wyraz słowiański z prapostacią **krū-to-*, powstałą od i.-e. *(*s*)*ker-t-* 'ciąć, dłubać' na bazie pierwiastka *(*s*)*ker-* 'ciąć, odcinać, oddzielać'. Nazwa pierwotnie miała oznaczać 'zwierzę dłubiące, ryjące w ziemi'³⁷. Według innej interpretacji, istnieje związek z litew. *krutūs* 'ruchliwy, żwawy', *krutėti*, *krutū* 'ruszać się, pracować', co skłania do określenia pierwotnego znaczenia jako 'zwierzątko ruchliwe'³⁸. We współczesnym znaczeniu 'kret, Talpa europaea' nazwa obejmuje wszystkie języki słowiańskie, por. pol. *kret*, czes. *krtek*, st.-czes. *krt*, słowac. *krt*, d.-łuż. *kšet*, *škret*, g.-łuż. *knot* (z *krot), ros. *кром*, ukr. *кром*, brus. *кром*, słoweń. *křt*, dial. *křt*, serb.-chorw. *крѣм*, bułg. *крѣм*³⁹. Gwarowy leksem *krūōt* należy uznać za innowację semantyczną, stanowiącą formę homonimiczną, w pierwszej kolejności, do wschodniosłowiańskich jednostek wyrazowych.

³⁵ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. 1, s. 764.

³⁶ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. II, s. 377.

³⁷ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 258.

³⁸ M. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. II, с. 383; F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 92-93.

³⁹ Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 86-87.

kus^luśca m^luxa ‘gatunek muchy’

Nazwa analityczna, odnosi się do owada z rodziny muchówek, żywiącego się krwią człowieka lub zwierzęcia. Decydującym o znaczeniu terminu jest pierwszy z jego członów. Został on utworzony od czasownika *kus^lat’i* ‘kąsać, gryźć’ jako imiesłów czynny czasu teraźniejszego. Od strony semantycznej derywat ten wskazuje na sposób odżywiania się owada, który przy zdobywaniu pokarmu kąsa swą ofiarę, nakłuwa jej skórę przystosowanym do tego narządem. Określenie to odnotowano tylko w białorusko-ukraińskich gwarach przejściowych Białostoczczyzny.

kuz^laka ‘ogólna nazwa używana do oznaczania owadów, w szczególności nieznanych’

Wyraz pochodzenia wschodniosłowiańskiego. Identycznie brzmiącą nazwę zachowują gwary poleskie i południowo-zachodni dialekt języka białoruskiego, por. brus. *кузакa* ‘owad, myszka, robaczek’. Pokrewne semantycznie określenia to: ros. *козявка*, brus. *кузулька* ‘owad’, *кузурка* ‘robak, robaczek’, *казяўка* ‘ts.’. Etymologię wszystkich tych jednostek leksykalnych wywodzi się od słowa *koza* (w wyniku podobieństwa czułków owada do rogów zwierzęcia⁴⁰). Formacja gw. *kuz^laka* wskazuje na stratę sufiksального *-v-* w wyniku uproszczenia pierwotnej prawdopodobnej postaci **kozavka*, *kuzavka*⁴¹. Przejście bezprzyciskowego *o* w *u* to efekt tzw. ukania (por. gw. *kun^lec* ‘koniec’, *kun^lan’ija* ‘towarzystwo; przyjaciele’), odmiennie niż w formach brus. *кузулька*, *кузурка*, gdzie *u* w rdzeniu pojawiło się w rezultacie upodobnienia do samogłoski przyrostkowej⁴². Opisane przekształcenia wokaliczno-morfologiczne świadczą o innowacyjnym charakterze tego leksemu gwarowego.

mat^lyłka ‘motyl, owad Lepidoptera’

Wyraz wywodzi się z prasłow. **motyl’b* utworzonego od **mesti* ‘wiać, roz-wiewać, kołysać, **motati* ‘motać, kręcić, potrząsać, kołysać’ z pierwotnym znaczeniem ‘taki, który lata nierówno, trzepocąc’⁴³. W tej postaci (z samogłoską rdzenną *o* i przyrostkową *y*) występuje w językach zachodnio- i wschodniosłowiańskich, por. pol. *motyl*, czes. *motýl*, słowac. *motýl*, ros. *мотыль* ‘larwa komara’, ukr. *мотиль*, brus. *матыль* ‘motyl; larwa komara’, często też w nowszych formacjach sufiksalnych, por. czes. *motejlík*, *motilák*, ros. *мотылёк* ‘mały motyl’, brus. *матылёк* ‘motyl’. Języki południowosłowiańskie kontynuują formy prasłow.

⁴⁰ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. II, с. 279.

⁴¹ Zob.: *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 5, с. 147.

⁴² Тамże, s. 148.

⁴³ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 338.

**metyl'*⁶, **metul'*⁶, por. słoweń. *metúlj* 'motyl', serb.-chorw. *мѣтил* 'choroba owiec (fasciola hepatica)', bułg. *мемил* 'ts.', maced. *мемил* 'ts.'. Odnajdujemy je także w g.-łuż. *mjetel*, 'motyl', ros. dial. *метелек*, *метелик*, *метиль* 'motyl; choroba owiec', ukr. *мемелик* 'motyl'. Powyższe przykłady świadczą również o istotnych różnicach semantycznych. Południowa Słowiańszczyzna rozwinęła tu znaczenie 'motylica, choroba owiec', natomiast na pozostałym obszarze dominuje znaczenie 'motyl'⁴⁴. Forma *matylka* jest gwarową innowacją słowotwórczą z przejściem rdzennej samogłoski *o* w *a* pod wpływem białoruskiego akania i depalatalizacją pierwotnie miękkiej spółgłoski *l'*.

matyl'^l*icy* 'motylica, Fasciola hepatica; choroba bydła wywoływana przez tego pasożyta'

Nazwa utworzona przy pomocy przyrostka *-ica od podstawy **motyl'*⁶. Jest to wyraz północnosłowiański, co potwierdzają następujące formy: pol. *motylica* 'pasożyt tej nazwy; choroba owiec', d.-łuż. *mjatelica* 'ćma', *mjatelice* 'robaki we wnętrznościach bydła', st.-czes. *motylicě* 'robak tej nazwy', czes. dial. *motyllice*, *motolice* 'choroba owiec', słowac. *motylica* 'glista krowia lub owcza (wątrobiania)', ukr. *момилуця* 'choroba owiec', brus. *матыліца* 'motyl; choroba bydła'. Słoweń. *metuljača* 'ćma; trupia główka (gatunek ćmy)' – to bliski odpowiednik formalno-znaczeniowy⁴⁵. Gwarowa postać została odnotowana tylko w formie liczby mnogiej *matyl'*^l*icy*.

m'oška 'mszyca, mszyce Aphidoidea; meszka, meszki Simulidae'

Nazwa jest pierwotnym zdrobieniem z przyrostkiem *-bka od prasłow. *mōša 'mucha'⁴⁶. W tej postaci sufiksальной charakteryzuje przede wszystkim grupę ruską, por. ros. *мошкa* 'maleńka muszka, przeważnie z tych, które piją krew', ukr. *мошкa* 'muszka, komar', brus. *мошкa* 'mszyca'. W języku polskim obok jednostki leksykalnej *meszka* 'drobny owad z rzędu muchówek, mustyk' występuje również inna forma deminutywna (z przyrostkiem *-ica) – *mszyca*, obejmująca swym zasięgiem pozostałe języki zachodniosłowiańskie, a także południowosłowiańskie, por. d.-łuż. *pšyca* 'komar', czes. *mšice* 'mszyca', słowac. *mšica* 'ts.', słoweń. *mešica* 'komar; mszyca', serb.-chorw. *мушкa* 'muszka', maced. *мушкa* 'drobna muszka; drobny owad'⁴⁷. Oba dawne zdrobienia (*mōška i *mōšica) poprzez podstawę *mōša są pokrewne z mającym inną samogłoskę rdzenną wyrazem

⁴⁴ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 151.

⁴⁵ Tamże, s. 152.

⁴⁶ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 342.

⁴⁷ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 146.

mucha (prasłow. *mucha). Gw. *m^loška* ma niewątpliwie charakter wschodniosłowiański i jednoczy w sobie znaczenia ‘mszyca’ i ‘meszka’.

muōl ‘mól włosieniczek, *Tineola bisselliella*; mól kozusznik, *Tinea pellionella*’

Dawna nazwa wykonawcy czynności z przyrostkiem *-*jb*. Prasłow. **mol^lь* pochodzi od i.-e. **mel(ǵ)*- ‘rozkruszać, rozdrabniać, mleć’ z wymianą samogłoski rdzennej *e* > *o*. Pierwotne znaczenie ‘ten, który rozdrabnia, miele’ odnosiło się prawdopodobnie do toczących, niszczących coś gąsienic owadów, w pierwszej kolejności do gąsienic mola odzieżowego, żerujących na odzieży⁴⁸. Wyraz ma charakter ogólnosłowiański, w większości języków występuje w tym samym znaczeniu, por. pol. *mól*, czes. *mol*, słowac. *mol^l*, ros., brus. *молъ*, ukr. *міль*, słoweń. *mòlj*, serb.-chorw. *mòlъ* oraz pierwotnie deminutywne formy derywowane: ukr. *мільга*, serb.-chorw. *мòлџаџ*, bułg. *молџџ*, maced. *молџџ*. W grupie łużyckiej obok podstawowego znaczenia ‘mól’ pod wpływem niem. dial. *Motte* ‘mól; karaluch’ nastąpił rozwój znaczenia ‘karaluch’, por. d.-łuż. *mól*, *móla* ‘mól; karaluch; larwa pszczoły’, g.-łuż. *mól*, *mola* ‘mól; karaluch’⁴⁹. Gw. *muōl* ilustruje realizację dawnego *o* w postaci dyftongicznej.

m^luxa ‘mucha, *Musca domestica* i inne gatunki tego owada’

Kolejna nazwa o zasięgu ogólnosłowiańskim, por. pol. *mucha*, czes. *moucha*, st.-czes. *múcha*, słowac. *mucha*, d.-łuż., g.-łuż. *mucha*, ros., ukr., brus. *муха*, słoweń. *múha*, serb.-chorw. *муџа*, bułg. *муџа*. Wywodzi się z prasłow. *mucha, które, z kolei, jest kontynuacją i.-e. **mū-*, **mus-* ‘komar, mucha’ – wyrazu o charakterze dźwiękonaśladowczym, powstałego od odgłosu wydawanego przez latające owady⁵⁰. Forma *m^luxa* pozostaje w ścisłym związku z nazwą *m^loška* (patrz wyżej), różni się jednak odmiennym pochodzeniem samogłoski rdzennej⁵¹.

murav^lel ‘mrówka, *Formica*’

Nazwa pochodzi od prasłow. *morvъjъ ‘mrówka’, z którego rozwinęło się st.-rus. *моровиу* i współczesne postaci wschodniosłowiańskie: ros. *муравей*, dial. *муравель*, ukr. *муравель*, brus. dial. *муравель*⁵². Oprócz nich w języku ukraińskim i białoruskim powstały formy innowacyjne, por. ukr. *мураха*, *мураука*, brus. *мураука*. Pozostałe języki słowiańskie kontynuują prasłow. *morvъ, w naj-

⁴⁸ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 339.

⁴⁹ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 145.

⁵⁰ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 342.

⁵¹ Zob.: М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 19.

⁵² Zob.: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. 2, s. 219.

bardziej archaicznej postaci zachowane na Łużycach (g.-łuż. *mrowja*, *mrjowja*, d.-łuż. *mroja*) i w nieco mniejszym stopniu w językach południowosłowiańskich (słoweń. *mrávlja*, *mrávec*, *mráv*, serb.-chorw. *mrâb*, bułg. *mráβα*, *mrabvǎ*, *mráβka*, maced. *mraba*). W językach polskim, czeskim i słowackim dziś występują wyłącznie dawne formy deminutywne, por. pol. *mrówka*, czes. *mravenec*, słowac. *mravec*, *mravenec*⁵³. Słowiańskie jednostki wyrazowe są pokrewne z nazwami tego owada w innych językach indoeuropejskich: st.-isl. *maurr*, śr.-irl. *moirb*, łac. *formica*, grec. *mýrmēks*, *býrmāks*, *órmikas*, awest. *maorīš*, *maoiri-*, ind. *vamrí*, st.-ind. *vamras*. Wszystkie wymienione formy sprowadzają się do i.-e. **moruo-*, **moruǵ-* ‘mrówka’⁵⁴. Postać gwarowa *murav^lel* ma pochodzenie wschodniosłowiańskie ze zmianą sufiksальной spółgłoski *j* w *l*.

os^la ‘osa pospolita, *Vespa vulgaris*’

Wyraz o pochodzeniu praindoeuropejskim (i.-e. **uob^hsā* ‘osa’)⁵⁵. Postać prasłow. **(v)osa* kontynuują wszystkie języki słowiańskie. Dawne nagłosowe *v*-współcześnie pozostaje jedynie w językach łużyckich (d.-łuż. *wósa*, g.-łuż. *wosa*) i języku czeskim (*vosa*), pozostałe języki, poza ros. i brus. dial. *ocba*, wykorzystują identyczną pod względem morfologicznym nazwę tego owada, por. pol. *osa*, słowac. *osa*, ros., ukr. *oca*, brus. *aca*, słoweń. *ósa*, serb.-chorw. *òca*, bułg. *ocá*, maced. *oca*⁵⁶. W innych językach indoeuropejskich występują pokrewne formy z pierwotnym początkowym *v-*, por. litew. *vapsà*, *vapsvā*, łot. *vapsene* ‘osa’, st.-prus. *wobse*, st.-w.-niem. *wefsa*, *wafsa*, *wespa*, niem. *Wespe*, łac. *vespa*⁵⁷. Dalsza etymologia tej nazwy wskazuje na związek z i.-e. czasownikiem **uebh-* ‘tkać’, sugerującym pierwotne znaczenie ‘owad „tkający” swoje gniazda z włókien roślinnych’⁵⁸.

ovad ‘bąk bydlęcy, *Tabanus bovinus*’

Nazwa nie posiada pewnej etymologii. Najbardziej wiarygodna i powszechna hipoteza traktuje prasłow. **ovadō* jako złożenie wywodzące się z i.-e. **ov-ōdos* ‘owcojad’, gdzie **ov-* pochodzi od **ovis* ‘owca’, a **ōd-* < **ēd-* ‘jeść’⁵⁹. Wyraz ma charakter ogólnosłowiański, obecnie występuje we wszystkich językach słowiań-

⁵³ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 150-151.

⁵⁴ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 340.

⁵⁵ Tamże, s. 396.

⁵⁶ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 144-145.

⁵⁷ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 156.

⁵⁸ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. 2, s. 432; *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ 2004, с. 217.

⁵⁹ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 114; A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. 2, s. 469.

skich, poza grupą łużycką. Jedynie w języku polskim posiada znaczenie ogólne 'owad', poza tym oznacza wyłącznie 'bąka, gza', por. pol. *owad*, czes. *ovád*, dial. *hovad*, *hovád*, st.-czes. *ovad*, słowac. *ovad*, *obad*, ros. (hiperpoprawne)⁶⁰ *овод*, dial. *obaд*, ukr. *obaд*, *obiд*, brus. *abaд*, słoweń. *obád*, serb.-chorw. *òbád*, *òbâd*, bułg. *óbaд*, *abaд*, *obod*, *obъd*, *obodъ*⁶¹. Słowiańskim formom są pokrewne litew. *úodas* 'komar', łot. *uóds* 'ts.' Wąskie znaczenie gwarowej jednostki leksykalnej wyklucza wpływ języka polskiego i umieszcza ją wśród nazw wschodniosłowiańskich.

ovaden' 'bąk bydlęcy, *Tabanus bovinus*'

Wyraz o tym samym pochodzeniu co i *ovad*. Zapewne jest to dawna formacja sufiksalna z przyrostkiem *-ьнь, por. prasłow. **obadънь* 'bąk'⁶², dziś kontynuowana także w brus. *вадзень*, *вадзень*, ukr. dial. *овадєнь*, *оводєнь*. Są to najprawdopodobniej archaiczne wschodniosłowiańskie innowacje dialektalne.

pa'uk 'pająk, owad *Aranea*'

Nazwa kontynuująca prasłow. **pagkъ*, najczęściej interpretowane jako archaiczne złożenie z przedrostkiem **pa-* i niezachowanym starym rzeczownikiem odczasownikowym **gkъ*, pokrewnym łac. *uncus* 'krzywy hak', st.-ind. *aniká-* 'zgięcie, wygięcie' i sprowadzonym do i.-e. pierwiastka **ank-*, **ang-* 'zginać, wyginać'. Pierwotnie wyraz miał oznaczać 'istotę z krzywymi, zakrzywionymi nogami'⁶³. We współczesnych językach słowiańskich nazwa tego owada pokazuje późne zróżnicowanie fonetyczne, związane w dużym stopniu z losami samogłoski *o* oraz pojawieniem się spółgłosek protetycznych *v* lub *j*. Na terenie północnosłowiańskim (poza grupą lechicką) dawne **o* przeszło w *u*, w większości języków wystąpiła proteza *v*, por. ukr. *навук*, brus. *навук*, czes. *pavouk*, słowac. *pavuk*, d.-łuź., g.-łuź. *pawk*, ale pol. *pająk*, kasz. *pajik*, *pajk*, połab. *pójāk*. Południowa Słowiańszczyzna (oprócz serb.-chorw. *наџк*), podobnie jak język polski, rozwinęła protetyczne *j*: słoweń. *pâjok*, *pâjək*, bułg. *паяк*, maced. *најак*⁶⁴. Forma gwarowa nawiązuje bezpośrednio do archaicznej postaci st.-rus. *наукъ*, utrzymanej do dziś jedynie w języku rosyjskim i dialektach języka białoruskiego i ukraińskiego, por. ros., brus. dial., ukr. dial. *наук*.

⁶⁰ Zob.: *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 1, с. 67.

⁶¹ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 156.

⁶² *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 1, с. 68.

⁶³ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 408; *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 8, с. 93.

⁶⁴ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 143.

petryk, petr^o ‘biedronka siedmiokropka, *Coccinella septempunctata*; biedronka dwukropka, *Adalia bipunctata*’

Jedno z trzech określeń gwarowych biedronki (patrz *b^oedr^oonka*, *b^ooża kor^ouōyka*). Nazwa powstała w wyniku zmiany pierwotnego *bedryk* (ukr. *бедрик*, brus. *бедрык*, pozostających w związku semantycznym z pol. *biedron* ‘łaciaty wół’, *biedrona* ‘łaciata krowa’ i in.⁶⁵) pod wpływem imienia *Petryk* (ukr. *Пемпук*)⁶⁶. Forma *petr^o* jest rezultatem dalszego zbliżenia z antroponimem *Petro* (ukr. *Пемпо*). Zasięg tej innowacji wskazuje na jej ukraińsko-białoruski charakter.

pol^oiz^ooxa ‘owad z rodziny muchówek’

Nazwa powstała na gruncie języka gwarowego od czasownika *pol^oiz^oat^o* ‘polizać’. U podstawy motywacji leży sposób pobierania pokarmu przez owada: muchy określane tym mianem jakby zlizują pokarm przy pomocy odpowiednio przystosowanego narządu, nie kęsając przy tym i nie gryząc. Pod względem semantycznym i słowotwórczym wyraz należy do specyficznych cech gwarowego nazewnictwa owadów omawianego terenu.

prus^oak ‘karaczan prusak, *Blatella germanica*’

Określenie pochodzi od etnonimu *Prusak* ‘mieszkaniec Prus’⁶⁷. W znaczeniu ‘karaluch’ występuje w polszczyźnie i językach wschodniosłowiańskich, por. pol. *prusak*, ros. *пысак*, ukr. *пысак*, brus. *пысак*. Nazwa tego owada powstała w skutek kondensacji związku wyrazowego *pruski karaluch*, por. niem. *deutsche Schabe* ‘prusak, karaluch’ (dosłownie: *niemiecki karaluch*). Na obszar północnej Słowiańszczyzny wyraz został zapożyczony z języków bałtyckich, por. st.-prus. *prūsis* ‘Prusak’, litew. *prūšas* ‘Prusak; karaluch’, łot. *prūsis* ‘ts.’ Do języków ruskich trafił za pośrednictwem języka polskiego⁶⁸.

ps^oco^oa ‘pszczola miodna, *Apis mellifica*’

Kolejna nazwa wywodząca się z prasłowiańszczyzny. Przy analizie jej pochodzenia wyodrębnia się dźwiękonaśladowczy rdzeń **bōk-*, **bōč-* związany z prasłow. **bučati* ‘brzęczeć’. Utworzony przy pomocy przyrostka **-ela* derywat **bōčela* miałby pierwotnie oznaczać ‘tą, co brzęczy’⁶⁹. Inna wersja wychodzi z rekonstrukcji pierwotnej prasłow. prapostaci **bōčela* (< i.-e. **bhej-*) i wskazuje na

⁶⁵ *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 1, с. 342.

⁶⁶ *Етимологічний словник української...*, т. 4, с. 361-362.

⁶⁷ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 389.

⁶⁸ *Етимологічний словник української...*, т. 4, с. 617.

⁶⁹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 501; *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 10, с. 264.

związek z nazwami tego owada w części języków indoeuropejskich, por. litew. *bītė*, st.-w.-niem. *bini*, niem. *Biene*, st.-irl. *bech*, szwedz. *bi*, ang. *bee*⁷⁰. Obecne formy słowiańskie odzwierciedlają różne zmiany fonetyczne w nagłosie wyrazu. Pod tym względem największe przekształcenia pierwotnej postaci zaszły w językach północno-zachodnio-słowiańskich oraz ukraińskim i słoweńskim, por. pol. *pszczoła*, kasz. *pščoła*, połab. *céla*, *cīōla*, d.-łuż. *coła*, g.-łuż. *pčōta*, *wčōta*, czes., słowac. *včela*, ukr. *бджола*, słoweń. *čebēla*, *čmela*⁷¹. W pozostałych językach wschodnio- i południowosłowiańskich doszło głównie do ubezdźwięcznienia spółgłoski *b*: ros. *пчела*, brus. *пчала*, serb.-chorw. *пчела*, *чела*, bułg. *пчела*, maced. *пчела*. Nagłosowa grupa spółgłoskowa gw. *pščo^la* wskazuje na zapożyczenie leksemu z języka polskiego⁷².

rob^lak ‘robak, gąsienica, dżdżownica’

Wyraz jest uważany za zachodniosłowiański, pierwotnie występujący z nagłosowym *ch-*, por. st.-pol. *chrobak*, *robak*, pol. *robak*, czes. *chrobák* ‘żuk’, słowac. *chrobák* ‘żuk, motyl’, ukr. *робак*, *робак* ‘robak, dżdżownica’, brus. *пабак* ‘robak, gąsienica, dżdżownica’. Prasłow. **chrobakō* zostało utworzone przy pomocy przyrostka **-akō* od czasownika pochodzenia dźwiękonaśladowczego **chrobati* ‘trzeszczeć, chrzęścić, chrupać’ i posiadało znaczenie ‘ten, co chrzęści, chrupie’⁷³. Dziś semantycznie najbliższe są mu nazwy w grupie czesko-słowackiej z rozwojem znaczenia ‘żuk’. Pol. *robak* utraciło spółgłoskę *ch-* w nagłosie i współcześnie oznacza ‘drobne zwierzę bezkręgowce, o wydłużonym kształcie ciała’. Pod względem formalno-znaczeniowym niemal tożsame są mu odpowiedniki ukraińskie i białoruskie. Ta ich bliskość skłania do przypuszczeń, że są to zapożyczenia z języka polskiego⁷⁴. Do pożyczek z polszczyzny należy także gw. *rob^lak*.

s^lip^lak ‘ślepak pospolity, *Chrysops caucutiens*’

Wyraz występuje w językach północnosłowiańskich i wykazuje pewne zróżnicowanie morfologiczne i semantyczne. W grupach wschodniosłowiańskiej i łużyckiej oznacza ‘bąka bydlęcego, por. ros. *слепень*, brus. *сляпень*, *сляпица*, ukr. *сліпень*, dial. *слінак*, g.-łuż. *slępc*, d.-łuż. *slępc*⁷⁵. W polszczyźnie spotykamy go w znaczeniu ‘owad *Chrysops*’, por. pol. *ślepak*, *ślepień*. Nazwa pochodzi od

⁷⁰ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. 2, s. 523; M. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 416.

⁷¹ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 70.

⁷² Zob.: *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 10, с. 264.

⁷³ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 515.

⁷⁴ *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 11, с. 8.

⁷⁵ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 157.

przymiotnika *ślepy* (gw. *s'lip|y*) i motywowana jest zachowaniem się owada, który, wpijając się w skórę zwierzęcia, staje się jakby ślepy, można go zdjąć nie wystrasząc⁷⁶. Semantyka jednostki gwarowej *s'lip|ak* wskazuje na możliwość pożyczki z języka polskiego.

st^lonka ‘stonka ziemniaczana, *Leptinotarsa decemlineata*’

Nazwa niewątpliwie jest zapożyczeniem z języka polskiego. Świadczą o tym odpowiedniki wschodniosłowiańskie odwołujące się w oznaczaniu tego owada do jego pochodzenia, por. ros. *колорадский жук*, ukr. *колорадський жук*, brus. *каларадски жук*, a także inną polską nazwę: *chrząszcz kolorado*. *Stonka* to nazwa sztuczna, zastosowana już w XIX wieku do kilku europejskich gatunków tego rodzaju⁷⁷. Jej pochodzenie jest niejasne.

ston^loha ‘stonoga murowa, *Oniscus asellus*; prosionek szorstki, *Porcelio scaber*’

Nazwa powstała jako złożenie słów *sto* i *noga*, w swym znaczeniu odwołująca się do mnogości odnóży owada. Wyraz występuje w większości języków słowiańskich, przy czym niektóre z nich (górnolużycki, czeski i bułgarski) uogólniły formę pierwotnie zdrobniałą: pol. *stonoga*, kasz. *stónok*, g.-łuż. *stonóžka*, czes. *stonožka*, st.-czes. *stonoh*, słowac. *stonoha*, *stonožka*, ukr. *стонога*, dial. *стонга*, brus. *станога*, *станожка*, słoweń. *stonoga*, serb.-chorw. *стонога*, bułg. *стонажка*, maced. *стонога*, *стоногалка*, por. także ros. *сороконожка* ‘stonoga’⁷⁸.

strykoz^la ‘konik polny, *Chorthippus dorsatus*; pasikonik, *Tettigonia viridissima*’

Wyraz o pochodzeniu wschodniosłowiańskim ze zróżnicowaną semantyką w języku białoruskim i ukraińskim, por. ros. *стрекоза* ‘ważka’, ukr. dial. *стрекоза* ‘konik polny’, *стрикоза* ‘ważka’, brus. *страказа*, *стриказа* ‘ważka, konik polny’. Najbardziej wiarygodna wersja dotycząca etymologii nazwy wskazuje na jej związek ze st.-rus. czasownikiem *строкотати* ‘wydawać powtarzający się krótki trzeszczący odgłos’ powstałym od *трескотати* ‘trzeszczeć’ poprzez szereg uproszczeń czasownika prefiksального *вѣзтрескотати*⁷⁹. Staroruskie *трескотати* pozostaje w bliskim związku z i.-e. pierwiastkiem dźwiękonaśladowczym *(s)treig- ‘szypiec, trzeszczeć, gwizdać’⁸⁰. Owad został więc nazwany od szumu skrzydeł

⁷⁶ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. III, с. 669; *Етимологічний словник української...*, т. 5, с. 304.

⁷⁷ K. Smagowicz, *Mantichora. Etymologiczny słownik nazw zwierząt*, Kraków 2004, s. 172.

⁷⁸ Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 161.

⁷⁹ П. Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. II, Москва 1999, с. 208.

⁸⁰ *Етимологічний словник українськ ї...*, т. 5, с. 437.

przypominającego lekki, głuchy trzask. Nazwa pierwotnie odnosiła się do ważki, jednak ze względu na podobieństwo odgłosu wydawanego przez latającego konika polnego w części gwar białoruskich i ukraińskich obecnie jest używana także do oznaczania tego owada. W znaczeniu ‘ważka’ leksemu *strykoz¹a* na omawianym terenie nie odnotowano.

ščyp¹auka ‘skorek pospolity, *Forficula auricularia*’

Specyficzna nazwa gwarowa utworzona od czasownika *ščyp¹at¹i* ‘szczypać’. U podstawy znaczenia leży czynność szczypiania szczypcami, w które wyposażona jest tylna część tułowia tego owada i których używa on w obronie przed napastnikiem. Poza przejściowymi gwarami białorusko-ukraińskimi znana jest także gwarom białoruskim północnej Białostoczczyzny.

š¹eršen¹ ‘szerszeń, *Vespa crabro*’

Wyraz o charakterze ogólnosłowiańskim, sprowadza się do prasłow. postaci *šřsenъ. Etymolodzy odnajdują w nim i.-e. pierwiastek *(s)*ker-* ‘ciąć, kłuć, żgać’, co świadczyłoby o pierwotnym znaczeniu ‘tnący, żądliwy owad’⁸¹. Przegląd współczesnych form słowiańskich wskazuje na ich zróżnicowanie fonetyczne, por. pol. *szerszeń*, st.-pol. *sirszeń*, *sierszeń*, kasz. *šěršėń*, połab. *sarsėn*, d.-łuż., g.-łuż. *šeršėń*, czes., słowac. *sršeň*, ros. *шершень*, ukr. *шершень*, brus. *шэруань*, słoweń. *sršen*, serb.-chorw. *сршљен*, *сршљѣн*, bułg. *срѣшен*, *срѣшел*, *шѣрсел*, maced. *сршшен*. Porównanie przytoczonych postaci nazwy szerszenia pokazuje, że największą ewolucję przeszła ona w grupie bułgarsko-macedońskiej i częściowo w języku serbochorwackim⁸². Najbliższe odpowiedniki nazwy tego owada odnajdujemy w litew. *širšuõ*, *širšė*, *širšlyš*, *širšinas* ‘duża osa, szerszeń’, łot. *sirsenis*, st.-prus. *sirsilis* ‘szerszeń’⁸³. W polszczyźnie nagłosowe *sz-* pojawiło się najprawdopodobniej w wyniku upodobnienia na odległość *s – sz > sz – sz*. W językach wschodniosłowiańskich początkowe *š-* obecne jest już w formach staroruskich: *шѣруень*, *шершень* obok *сѣруень*.

švet ‘kornik drukarz, *Ips typographus*’

Nazwa powstała zapewne od etnonimu *Szwed* ‘mieszkaniec Szwecji, przedstawiciel narodu szwedzkiego’⁸⁴. W znaczeniu ‘owada żerującego pod korą drzew’ odnotowany także w gwarach białoruskich na Mohylewsczyźnie,

⁸¹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 602.

⁸² W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 144.

⁸³ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. IV, с. 432.

⁸⁴ Tamże, s. 418.

Witebszczyźnie i Polesiu⁸⁵. Motywacja znaczenia tej specyficznej nazwy gwarowej jest niejasna. Ponadto na Kaszubach spotykamy go jako nazwę na oznaczenie ‘ważki’⁸⁶, a w gwarach rosyjskich okolic Pskowa posiada znaczenie ‘karalucha liniejącego zimą i stającego się białym’.

^l**utruten** ‘truteń, samiec pszczoły miodnej’

Nazwa pochodzi od prasłow. dial. **trgtъnb*, formacji sufiksальной utworzonej od pierwotnej prasłow. formy **trgtъ* przy pomocy przyrostka **-bnb* < **-bn-jb*⁸⁷. Ten dawny derywat spotykamy dziś w tym znaczeniu w pol. *truteń*, dawne *trucień* (choć znane są dialektalne formy *trąd*, *trąt*, *tręd*, *tręt*, *trut*), w całej grupie ruskiej: ros. *трутень*, ukr. *трутень* (także oboczna forma bezprzyrostkowa *труп*), brus. *труцень*, a także bułg. *търтеѝ* i w znaczeniu ‘trzmieł’ w chorw. dial. *trûtanj*. Pierwotną postać morfologiczną kontynuują pozostałe języki słowiańskie, por. kasz. *trąd*, d.-łuż. *tšut*, g.-łuż. *truta*, st.-czes. *trup*, czes. *trubec* (także *trút*, *trout* w znaczeniu ‘szkodliwy insekt; robak na kapuście’), słowac. *trúd*, słoweń. *trót*, serb.-chorw. *трупъ*, *трупъ*, bułg. *трупъ*, maced. *трупъ*⁸⁸. Pokrewne formy litew. *trānas* ‘truteń’, łot. *tran(i)s* ‘ts.’ i dalsze st.-w.-niem. *trēno*, śr.-w.-niem. *trēne*, niem. *Drohne* ‘ts.’ pozwalają sprowadzić nazwę tego owada do i.-e. onomatopeicznego rdzenia **tren-*, **d^hren-* ‘mruścić, brzęczeć, buczeć’, a pierwotne znaczenie określić jako ‘ten, który brzęczy, buczy’⁸⁹. Forma gwarowa z nagłosową protetyczną samogłoską *u*, powstała zapewne pod wpływem samogłoski rdzennej, jest innowacją dialektalną charakterystyczną wyłącznie dla białorusko-ukraińskich gwar przejściowych na Białostoczczyźnie.

^v^l**iedma** ‘ćma, owad Frenatae’

Nazwa owada pochodzi od apelatywu *wiedźma*, przeniesionego na ćmę w skutek wierzeń ludowych, traktujących o tym, jakoby czarownice potrafiły zmieniać się w motyle⁹⁰, por. ros. *бабочка* ‘motyl’, *ночная бабочка* ‘ćma’, motywowane przekonaniem, że dusza zmarłego nadal żyje pod postacią motyla⁹¹. W znaczeniu ‘ćma’ występuje także w ukr. *відьма*, a na Grodzieńszczyźnie brus.

⁸⁵ *Жывёльны свет. Тэматычны слоўнік*, Мінск 1999, s. 83.

⁸⁶ Zob.: W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 159.

⁸⁷ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 645.

⁸⁸ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 71.

⁸⁹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 645; *Етимологічний словник української...*, т. 5, с. 660.

⁹⁰ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, s. 345.

⁹¹ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. I, с. 100.

ведзьма odnotowano jako określenie ‘dużego motyla o ciemnym kolorze’⁹². Forma *v’|ied’ma* stanowi zatem ukraińsko-białoruską innowację gwarową.

voš ‘wesz ludzka, *Pediculus humanus*’

Nazwa ogólnosłowiańska pochodząca od i.-e. **lūs-* ‘wesz’ (por. zachowane w językach germańskich i celtyckich: niem. *Laus*, ang. *louse*, st.-isl. *lūs* ‘wesz’, wal. *llau* ‘wszy’) przekształconego (z powodu tabu) przez zanik **l-* w prasłow. *vōšb, gdzie **v-* ma charakter protetyczny⁹³ i obecnie występuje na terenie niemal całej Słowiańszczyzny, por. pol. *wesz*, dial. *wsza*, kasz. *veš*, *všě*, *vša*, d.-łuż. *weš*, *woš*, g.-łuż. *woš*, czes. *veš*, słowac. *voš*, ros. *воуш*, ukr. *вoу*, *вoуа*, brus. *вoу*, słoweń. *uš*, serb.-chorw. *в̂аи*, *ѣи*, a także pierwotnie deminutywne bułg. *вoука*, maced. *вoука*⁹⁴. Gw. *voš* nawiązuje do form wschodniosłowiańskich z wokalizacją jera *o* (st.-rus. *вoуш*) w postaci *o*.

voŭk ‘wołek zbożowy, *Sitophilus granarius*’

Formalnie wyraz należy odnieść do ogólnosłowiańskich jednostek leksykalnych, por. prasłow. *vŭlkō i wywodzące się z niego współczesne pol. *wilk*, kasz. *vilk*, czes., słowac. *vlk*, d.-łuż. *wel’k*, g.-łuż. *wjelk*, ros. *волк*, ukr. *во́к*, brus. *воѣк*, słoweń. *vōlk*, serb.-chorw. *вѣк*, bułg. *вoлк*, maced. *волк*. Wszystkie są tożsame pod względem znaczeniowym i oznaczają ‘zwierzę *Canis lupus*’. Nazwom słowiańskim tego drapieżnika odpowiadają litew. *vīlka*, łot. *vilks*, goc. *wulf*, niem. *Wolf*, st.-ind. *vŕka*, a także łac. *lupus*, grec. *λύκος* (z metatezą pod wpływem tabu). Wszystkie one kontynuują i.-e. **uŭlk^uo-* ‘wilk’, pochodzące od i.-e. pierwiastka **uel-* ‘rwać, szarpać’⁹⁵. Znaczenie gw. *voŭk* ‘wołek zbożowy’ jest charakterystyczne wyłącznie wschodniosłowiańskim gwarom Białostoczczyzny. Leksem ten pozostaje w opozycji homonimicznej zarówno międzyjęzykowej (w szczególności do nazw wilka w językach ruskich), a także wewnątrzsystemowej (por. gw. *voŭk* w znaczeniu ‘wilk’). Motywacja nazwy tego owada jest niejasna.

žuk ‘żuk wiosenny, *Geotrupes vernalis*; żuk gnojowy, *Geotrupes stercorarius*’

Nazwa występuje w większości języków północnosłowiańskich (bez języka dolnołużyckiego i grupy czesko-słowackiej): pol. *żuk* ‘chrząszcz *Geotrupes*’, po-
 łab. *zāuk* ‘krówka (gatunek chrząszcza)’, g.-łuż. *žuk* ‘owad *Bruchus*’, ros., ukr., brus. *жук* ‘chrząszcz, żuk’. Prasłow. dial. *žukō ‘chrząszcz’ powstało od dźwięko-

⁹² *Жывёлыны свет...*, c. 87.

⁹³ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 685.

⁹⁴ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 145.

⁹⁵ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 700.

naśladowczego pierwiastka **žu-* (por. ros. *жуужать* ‘brzęczeć, bzykać’, czes. *žukati*, słoweń. *žučati* ‘brzęczeć (o owadach)’) przy pomocy przyrostka **-kʷ* pierwotnie jako nazwa czynności ‘brzęczenie, bzyczenie’, wtórnie – rezultat tej czynności ‘to, co brzęczy, bzyczy’⁹⁶. Niegdyś wyraz miał zapewne szerszy zasięg, o czym mogą świadczyć czes. *žuka* ‘imię psa’ czy bułg. *жужа* ‘brzęczeć (o owadach)’⁹⁷.

Poddane analizie etymologicznej gwarowe słownictwo z zakresu nazewnictwa owadów pozwala ująć się w ramy klasyfikacji uwzględniającej pochodzenie poszczególnych jednostek leksykalnych. Najogólniej omawiany materiał językowy można podzielić na wyrazy występujące na obszarze całej Słowiańszczyzny, lub znacznej jej części, oraz nazwy owadów charakterystyczne tylko badanym białorusko-ukraińskim gwarom przejściowym na Białostoczczyźnie. Osobną grupę tworzą zapożyczenia z języka polskiego. W przypadku niektórych leksemów granica zaproponowanego podziału jest czasami trudna do precyzyjnego określenia, bowiem grupy analizowanego słownictwa entomologicznego pod różnymi względami przenikają się wzajemnie.

Pierwszą część tak sklasyfikowanego materiału językowego stanowi leksyka prasłowiańska o zasięgu ogólnosłowiańskim, a także nazwy określone mianem wschodniosłowianizmów (rutenizmów) i północnosłowianizmów. Wśród warstwy słownictwa prasłowiańskiego pewną grupę stanowią wyrazy najstarsze, kontynuujące identyczne znaczeniowo formy praindoeuropejskie. Należą do nich: *blox¹a*, *červ*, *hn¹ida*, *m¹uxa*, *os¹a* i *voš*. Prasłowiański charakter mają także: *btošč¹yca*, *xrušč*, *čm¹iēl¹*, *kl¹iēšč*, *kom¹ar*, *muōl¹*, *ovad*, *pa¹uk* i *š¹eršen¹*. Na gruncie ogólnosłowiańskim powstały *b¹oža kor¹uōj¹ka* i *ston¹oha*, nie posiadające odpowiedników prasłowiańskich.

Określenie „wschodniosłowiańskie” otrzymały nazwy o cechach ruskich odnoszących się do różnych płaszczyzn językowych. Do wschodniosłowiańskich innowacji semantycznych należą: *bz¹ž¹iēl¹*, *p¹etryk (petr¹o)*, *švet*, *v¹iēd¹ma*. Wyrazy *červ¹ak*, *m¹oška*, *murav¹el¹*, *ovaden¹* choć poprzez morfemy rdzeniowe nawiązują do leksyki ogólnosłowiańskiej, jednak wyróżniają się spośród niej ruskimi cechami fonetyczno-morfologicznymi. *Kuz¹aka* i *strykoz¹a* to rutenizmy leksykalne.

Słownictwo pochodzenia wschodniosłowiańskiego jest także zróżnicowane pod względem terytorialnym i czasowym. Niektóre jednostki leksykalne, poza omawianymi gwarami, odnotowano jedynie na białorusko-ukraińskim (*ovaden¹*, *p¹etryk*, *petr¹o*, *v¹iēd¹ma*) bądź tylko białoruskim (*bz¹ž¹iēl¹*, *kuz¹aka*, *švet*) obszarze językowym. Czas pojawienia się wymienionych nazw w systemie nazewnictwym owadów jest różny, często trudny do określenia. Niektóre z nich (*m¹oška*,

⁹⁶ *Этымалагічны слоўнік беларускай...*, т. 3, с. 244; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 757.

⁹⁷ W. Budziszewska, *Słowiańskie słownictwo...*, s. 147-148.

^lovaden') sięgają epoki prasłowiańskiej, inne kształtowały się w okresie staroruskim (*murav^lel', strykoz^la*) lub już w fazie rozwoju poszczególnych języków wschodniosłowiańskich (*bz'z^liel', červ^lak, kuz^laka, p^letryk, pet^lo, švet, v^lied^lma*).

Charakter północnosłowiański mają jedynie dwie nazwy: *matyl^licy* i *żuk*.

Druga, znaczna ilościowo, grupa leksyki entomologicznej to gwarowe jednostki rodzime, charakterystyczne wyłącznie dla omawianego materiału językowego. Wśród nich należy wyodrębnić innowacje leksykalne takie jak: *bzy(m)kot^luxa, kus^lušča m^luxa, po^liz^loxa, ščyp^lauka*; innowacje semantyczne: *kov^lal', kriūt, vouk* oraz innowacje fonetyczno-morfologiczne: *matylka, 'utruten'*. Dwa ostatnie typy mają charakter przejściowy pomiędzy obiema grupami analizowanej leksyki, są bowiem formalnie lub znaczeniowo wyrazami prasłowiańskimi.

Podobnie zróżnicowane pod względem językowym i czasowym są zapożyczenia z języka polskiego. Dawne pożyczki, sięgające w mniejszym lub większym stopniu swym pochodzeniem epoki prasłowiańskiej (*b'edr^lonka, bonk, g'es, pščot^la*), i nowsze, powstałe na gruncie języka polskiego (*c'ma, rob^lak, s^lip^lak, st^lonka*), trafiały do gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny na różnych etapach rozwoju wzajemnych wpływów językowych. Mimo pochodzenia bałtyckiego, do leksyki zapożyczonej z polszczyzny trzeba odnieść także nazwę *prus^lak*.

Zakres językowy tych polonizmów również jest różny. Większość z nich stanowią zapożyczenia leksykalne. Należą do nich: *bonk, c'ma, g'es, prus^lak, rob^lak, st^lonka*. *S^lip^lak* przejął z polskiego jedynie warstwę semantyczną, a nazwy *b'edr^lonka* i *pščot^la* są polonizmami fonetyczno-morfologicznymi: pierwsza z uwagi na przyrostek *-onka*, druga ze względu na rozwój nagłosowej grupy spółgłoskowej w postaci *pšč-*.

Dokonana analiza etymologiczna pozwala zauważyć, że znacząca większość gwarowych terminów entomologicznych ma dawny, prasłowiański charakter. Fakt ten nie powinien dziwić, gdyż owady towarzyszą człowiekowi od zarania dziejów, a ich oznaczenia bytują w mowie zapewne od czasu opanowania przez *homo sapiens* umiejętności komunikacji językowej.

Próba tak ukierunkowanej charakterystyki lingwistycznej analizowanych jednostek leksykalnych objęła swoim zasięgiem jedynie wąski wycinek słownictwa faunistycznego. Należy uznać ją za skromny początek trudnych, żmudnych, praco- i czasochłonnych badań etymologicznych nad leksyką gwarową Białostoczczyzny.

Wykaz skrótów:

afg. – afgański
ang. – angielski
awest. – awestyjski

połab. – połabski
por. – porównaj
prasłow. – prasłowiański

bałt. – bałtycki	ros. – rosyjski
brus. – białoruski	sebr. – serbski
bułg. – bułgarski	serb.-chorw. – serbochorwacki
chorw. – chorwacki	słowac. – słowacki
czes. – czeski	słoweń. – słoweński
daw. – dawny	st.-czes. – staroczeski
dial. – dialektalny	st.-ind. – staroindyjski
d.-łuż. – dolnołużycki	st.-iran. – staroirański
g.-łuż. – górnołużycki	st.-irl. – staroirlandzki
goc. – gocki	st.-isl. – staroislandzki
grec. – grecki	st.-łuż. – starołużycki
gw. – gwarowy	st.-pol. – staropolski
i.-e. – indoeuropejski	st.-prus. – staropruski
ind. – indyjski	st.-rus. – staroruski
kaszb. – kaszubski	st.-w.-niem. – staro-wysoko-niemiecki
litew. – litewski	szwedz. – szwedzki
łac. – łaciński	śr.-irl. – średnioirlandzki
łot. – łotewski	śr.-w.-niem. – średnio-wysoko-niemiecki
maced. – macedoński	ts. – to samo
niem. – niemiecki	ukr. – ukraiński
pers. – perski	wal. – walijski
pol. – polski	

ON THE ORIGIN OF INSECTS' NAMES IN BELARUS-UKRAINIAN TRANSITIONAL DIALECTS IN BIAŁOSTOCCZYNA

S u m m a r y

The article includes an etymological analysis of a local dialect vocabulary in the scope of insects' names. The research is based on the linguistic material collected directly in the area and excerpted from *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny /Atlas of Eastern Slavonic Dialects of Białostoczczyzna/*, comprising the area of Belarus-Ukrainian transitional dialects in Białostoczczyzna. The description of the entomological lexis origin implies its considerable differentiation. Moreover, it enables to distinguish words of a generally Slavonic nature as well as lexical chunks/units occurring only in the researched dialects. Borrowings from Polish make a separate group.